

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Architectenwoning Louis Hagen in Gent

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:
Architectenwoning Louis Hagen,
Gent (Sint-Amandsberg), Nijverheidskaai 43 – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/44021/145.1

Julie Verhelst, met medewerking van Koen Himpe voor de tuin

8/11/2018

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	6
1.3.1.	Ruimtelijke context, inplanting en tuinaanleg	6
1.3.2.	Exterieur	7
1.3.3.	Interieur	8
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	10
2.	Evaluerend gedeelte	11
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	11
2.1.1.	Hagens architectenwoning binnen het Gentse brutalisme vanaf 1968.....	11
2.1.2.	De ontwerpprincipes van Hagens vroege oeuvre	13
2.1.3.	De stilistische keuzes in een breder perspectief.....	15
2.1.4.	Hagens latere oeuvre en de samenwerking met Pierre Huyghebaert	21
2.1.5.	Architecturale waarde	23
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	25
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	25
2.4.	Juridische toestand	25
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	25
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	25
3.	Beheersvisie	26
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	26
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	26
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	26
4.	Bronnen	27
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	27
5.1.	Omgevingsplan	27
5.2.	Fotobijlage	27
5.3.	Documentatie	27
5.4.	Criterionota	27

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

De opmaak van het beschermingsdossier kadert binnen de herinventarisatie van het bouwkundig erfgoed in Gent, die tijdens deze regeerperiode focust op de naoorlogse architectuur in Gent en deelgemeenten. Het pand werd geselecteerd na het algemene archief- en literatuuronderzoek, het veldwerk en de selectie van de inventarisitems in de deelgemeentes. De architectenwoning kon gesitueerd worden binnen het oeuvre van Louis Hagen dankzij een gesprek met de architect en de documentatie die door hem werd aangeleverd. De evaluatie van de erfgoedwaarde van de woning werd eveneens gemotiveerd op basis van een ruimere stilistische vergelijking en door selectiecriteria die aan bod kwamen in de criterianota 'de eigen woning van architecten' (2007, zie bijlage 5.4).¹

1.1. Situering

De voormalige architectenwoning van Louis Hagen is gelegen ten zuidoosten van de kern van Sint-Amandsberg, nabij de grens met Destelbergen. De Nijverheidskaai waaraan de woning gelegen is (nummer 43), wordt ten zuiden afgelijnd door de loop van de Schelde.

1.2. Historisch overzicht²

Op het moment dat Louis Hagen en zijn echtgenote hun zinnen hadden gezet op een perceel aan de Nijverheidskaai in Sint-Amandsberg bij Gent, stond de architect aan het begin van zijn carrière.³ Hij was in 1970 afgestudeerd en ging vervolgens aan de slag als stagiair en nadien als medewerker bij het Gentse architectenbureau BARO. Binnen die context vatte hij het ontwerp van zijn eigen woning aan.

Het bouwterrein van 450m² was bestemd voor een vrijstaande woning. Hagen moest in het ontwerp verschillende voorwaarden verzoenen. Zo vereiste de bodemgesteldheid een specifieke aanpak, aangezien de eerste drukvaste lagen zich op 12 meter diepte bevonden. Ook moest het gebouw zich inpassen binnen een omgeving met een heterogeen karakter. Het meest bepalende element van de context van het perceel was de optimale, zuidelijke oriëntatie naar de Schelde en het open landschap erachter. Dit zorgde voor een boeiend panorama. Hagen en zijn echtgenote wilden graag een open verbinding creëren met dit landschap, maar wensten ook voldoende afscherming van het buitenleven en van passanten aan de straatzijde. Eveneens in het interieur waren er bepaalde noden wat privacy betrof. Het ontwerp moest voldoende flexibel zijn om tegemoet te komen aan de situatie van het jonge koppel dat nog geen beeld had over de toekomstige gezinsontwikkeling en dat een brede culturele interesse had. De beperkte budgettaire mogelijkheden waren een andere – eveneens belangrijke – randvoorwaarde, zowel op het vlak van het bouwen, als van het noodzakelijke onderhoud.

De plannen dateren van 21 maart 1974, en staan op naam van architect Hagen, in dienst van BARO, *Buro voor architectuur, ruimtelijke ordening*. De bouwaanvraag werd ingediend op 28 maart van dat jaar en vergund op 9 april.⁴ Door de diverse randvoorwaarden werd de woning ontworpen als een kubus. Dit zorgde ook voor een lage bouwkost en een

¹ Onroerend Erfgoed, Criterianota thematisch beschermingsdossier 'de eigen woning van architecten' (S.N. 2007).

² Het historische overzicht is gebaseerd op een gesprek met architect Louis Hagen en op documentatie die door hem werd aangereikt. Bron: Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018); Archief Louis Hagen, Conceptnota Woning Hagen, s.d. De informatie omtrent de huidige toestand werd verkregen van de huidige eigenaars. Bron: Mondelinge informatie verkregen van de eigenaars (6 maart 2018).

³ Voor dit perceel was al in 1965 een eengezinswoning ontworpen. Architect Paul Monnier ontwierp toen een woning voor Marcel Matthys, die op dit stuk grond gebouwd zou worden met behulp van een premie van de Wet De Taeye. Deze woning werd blijkbaar niet gerealiseerd en de grond bleef onbebouwd tot in de vroege jaren 1970.

⁴ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1974 SA 052.

eenvoudige fundering. Het zichtbaar laten van de ruwbouwmaterialen sloot hierbij aan: zo werd bespaard op afwerking en onderhoud.

Hagen loste de verlangens tot privacy en uitzichten op door te werken met verschillende niveaus tussen de gelijkvloerse en eerste verdieping. De bewoners en bezoekers klimmen zo langzaam omhoog tot het daggedeelte en tot het uitgestrekte zicht op het landschap. Hagen speelde ook met de hoogtes van de ruimtes, hoger aan de voorzijde, meer specifiek in het woongedeelte, en lager in andere delen van de woning.

De ruimtes waren geconcipeerd in overeenstemming met de relatie tussen binnen en buiten. Ze voorzagen ook in de gewenste flexibiliteit en lieten toe om de woning aan te passen aan het leven zelf en de noden van het gezin. Het laagste niveau aan de noordzijde, verzonken ten opzichte van het straatniveau, was op de ingediende bouwplannen benoemd als '*expantie ruimte*'. Hagen maakte varianten voor de invulling ervan als atelier met secretariaat, of als twee kinderkamers met studieruimte. In overeenstemming hiermee ontwierp hij een alternatieve invulling voor de ontvangstruimte op het bovenliggende niveau, namelijk als '*kinderliving*', verbonden met de slaapkamers. Vanaf 1978 werden de ruimtes ingericht als architectuuratelier. Het betonnen plafond en de muren van het laagste niveau ten noorden werden in functie van de bestemming als tekenatelier wit geschilderd.⁵ In de ruimte onderin de vide werden toen een schrijftablet en boekenrekken voorzien.

De aandacht voor het spel met binnen- en buitenruimtes werd versterkt in het tuinontwerp van de hand van de progressieve landschapsarchitect Christian Vermander (° 1945) van het *Studieburo voor Vrije Ruimten en Groenvoorziening*, dat dateerde van 1 februari 1975. Vermander en Hagen waren goede vrienden en werkten vaker samen. Het ontwerp voor Hagens tuin bestond uit verschillende compartimenten en niveaus die diverse sferen wilden oproepen en een wandeling ertussen mogelijk maakten. De voorziene vernauwingen en tuinkamers zorgden voor weinig bewegingsvrijheid en bemoeilijkten eveneens het onderhoud. Hierdoor werd de tuin op termijn aangepast door snoeien en andere werken. De aanwezige verlaagde zithoek met pergola werd door Hagen aangepast tot de huidige vierkante vijver met betonnen oeverafwerking. Vermander had ook een spiltrap voorzien vanaf het terras bij de leefruimte tot de tuin, maar dit werd niet uitgevoerd.

Het totaalconcept van de architectenwoning blijkt ook uit andere details. Zo streefde Hagen er net als BARO naar om altijd een eigen ontwerp te maken voor de brievenbus, in tegenstelling tot de standaardbrievenbussen van dat moment. Bij BARO gaf dit vaak aanleiding tot gemetste structuren in baksteen en beton, die aansloten bij de architectuur van de woning. Hagen koos echter voor meer experiment bij zijn eigen woning. Hij combineerde standaardonderdelen in asbestcement (Eternit) tot een functionele brievenbus.

Hagen bewoonde deze woning tot na het overlijden van zijn echtgenote, maar realiseerde nadien een nieuwbouw in Lovendegem, eveneens naar eigen ontwerp. De woning aan de Nijverheidskaai werd in 1996 verkocht aan de huidige eigenaars. Zij voerden enkele kleinere aanpassingen uit in het interieur, die echter geen grote impact hadden op de herkenbaarheid van het ontwerp. Het gaat om beperkte wijzigingen van de ruimtewerking:

- het opsplitsen en afsluiten met een deur van de ruimte op het laagste niveau;
- het toevoegen in de living van een raam tot de hoger gelegen slaapkamer;
- het voorzien van een glazen deur bij de badkamer.

De elektrische verwarming met convectoren werd grotendeels vervangen door radiatoren. In de living werd ook het oorspronkelijke tapijt vervangen door parket. Wat betreft de buitenaanleg bleven de paden met klinkers bewaard, maar werd de brievenbus vervangen en verwilderde de aanleg.

De meest beeldbepalende wijziging kwam er in 2008. In december 2007 verleende de stad immers de vergunning voor een uitbreiding van de woning, naar ontwerp van architect Stefan De Lausnay, voor de architectenbureaus A2D en IN2 van Bruno Delva en Karel De

⁵ Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

Mulder.⁶ Het ontwerp omvatte het toevoegen van een kantoor onder de vorm van een dakvolume, een buitentrap in verzinkt staal die leidt naar de tuin en de aanleg van een dakterras. Het nieuwe volume werd opgebouwd als een houtskelet, bekleed met zink, en voorzien van houten schrijnwerk. De oorspronkelijke woning en de buitenaanleg bleven hierbij ongewijzigd. De plannen voorzagen initieel ook een trap vanuit de bestaande woning, ter hoogte van de oorspronkelijke verlichtingskoepel. Deze werd uiteindelijk niet gerealiseerd.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

1.3.1. Ruimtelijke context, inplanting en tuinaanleg

De architectenwoning ligt in een verkaveling ten zuidoosten van de kern van Sint-Amandsberg, aan de Nijverheidskaai. Deze straat is enkel aan de noordzijde bebouwd. Ten zuiden wordt ze afgelijnd door de Schelde. De woning bevindt zich aan het oostelijk uiteinde van de straat, nabij de hoek met de Paul De Ryckstraat (west) en nabij het grondgebied van Destelbergen (verder ten oosten). De omliggende bebouwing aan de Nijverheidskaai getuigt van een heterogeen, doorsnee karakter met een gevarieerd bebouwingspatroon (open of gekoppelde bebouwing) en dateert in hoofdzaak van na de Tweede Wereldoorlog. De twee open bebouwingen die de architectenwoning flankeren zijn naoorlogse, bakstenen bungalows met een inwendige structuur op basis van splitlevels.⁷

De inplanting van Hagens woning vertrok vanuit de aandacht voor privacy van de bewoners. De groenaanleg schermt de woning af van de straat en integreert de architectuur in de omringende natuur. Het originele tuinontwerp door landschapsarchitect Christian Vermander is op zich bewaard, maar de oorspronkelijke structuur is bij gebrek aan beheer en door diverse aanpassingen minder herkenbaar gebleven. Het ontwerp speelde aanvankelijk sterk in op het grondplan van de woning. De verharde oprit tot de garage was uitgewerkt met een bajonetvormige asverschuiving, waarop tegelijk een smal en vrijliggend verhard inkompad naar de voordeur in de westgevel leidde. Deze padenstructuur in betonklinkers is bewaard. De asverschuiving bood aan de straatzijde ruimte voor een kleine, half-verharde 'voorplaats' met zitbank. De oorspronkelijke brievenbus, naar ontwerp van Hagen, werd vernieuwd.

De voortuinruimte was verder uitgetekend met compacte, min of meer rechthoekige tuinkamers die met behulp van keermuurtjes uit verticaal geplaatste dwarsliggers in elkaar zouden haken en werden afgescheiden door gesloten heesterwanden en enkele verspreide opgaande bomen. De op de plannen voorziene, begroeide bielzen zouden te duur en te log uitvallen. Hierdoor werden ze in de uitvoering vervangen door haagbeukenhagen van anderhalve meter hoog.⁸ De tuinkamers werden op het ontwerpplan benoemd als 'humane tuin', 'leeshoek met ligweide' en 'sculpturentuin'. Aangezien de hagen het ruimtegevoel in de compartimenten sterk verlaagden en het onderhoud bemoeilijkten, bleven ze slechts enkele jaren bewaard. Ze resteren momenteel enkel nog aan de zijde van de oprit en de straat. Er waren ook bielzen voorzien en uitgevoerd als bloembakken op zithoogte langs de straat, bedoeld voor passanten, en als bloembakken van een meter hoogte langs twee zijden van de zitkuil.⁹

Ter hoogte van de woning sloot een verhard 'binnenpleintje' aan met 'verzonken zitruimte' onder een houten pergola met aansluitende 'grill' en een 'speelhoekje' aansluitend bij een ronde betonnen waterbak. De licht verdiepte zithoek onder houten pergola begroeid met klimrozen, werd door de architect omgevormd tot een vierkante vijver met betonnen randafwerking, die nu afgedekt is met hout. Vanop het 'binnenpleintje' kon nog een

⁶ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 2007/60118.

⁷ De woning Nijverheidskaai nummer 44 is heden ingrijpend gemoderniseerd en voorzien van een strakke witte bepleistering.

⁸ Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

⁹ Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

verhoogd terras boven de garage bereikt worden via een spiltrap met overloop. De trap en overloop werden nooit uitgevoerd. Dit verhard terras verdeelde zich in een 'eetkamer' in open lucht en een 'zonneterras', ingekleed met plantenbak. De afwatering voerde met een druipketting af in de gelijkvloerse waterbak. De tuinkamers werden dooraderd door een speels tracé van stapstenen uit hergebruikt graniet.

De ondiepe achtertuinruimte met beperkte terreinmodellering is losser vormgegeven en was opgevat als een 'ecologische tuin' met in de westelijke hoek van het perceel een cirkelvormig 'droomhoekje' en een 'motionhoek'. Ook deze tuinruimte, deels opgevat als bloemenweide, deels als gesloten heesterwand, met enkele opgaande bomen is dooraderd door een speels tracé van stapstenen dat verbinding maakt met de 'inkom' en de 'verzonken zitruimte'.

In de tuin resteren momenteel nog een beperkt aantal beplantingen van de oorspronkelijke aanleg, waaronder enkele klimplanten als wilde wingerd en kamperfoelie. Deze werden later aangevuld met klimhortensia en blauwe regen. De architectuur integreert zich sterk in de buitenruimte door de aanwezigheid van deze planten. Het was immers de wens van de architect om door middel van de begroeiing van de woning de breuk tussen de natuur en de architecturale ingreep te verzachten. De klimplanten zouden niet alleen een bescherming bieden tegen regen en wind, maar eveneens een nestelplaats voor vogels en insecten vormen.¹⁰ In de struiklaag zijn bijvoorbeeld de krentenboompjes bewaard, en komen ook aanvullingen voor met onder meer sneeuwbes, dwergmispel en vlinderstruik. Volgens Hagen waren er ook gouden regen en forsythia voorzien in de oorspronkelijke beplanting, en ook de bamboe zou er toen al zijn geweest.¹¹ Een recentere toevoeging is de zuilvormige taxus. Ook in de boomlaag zijn soorten bijgeplant met onder meer Judasboom.

1.3.2. Exterieur

De woning is opgevat als een kubusvormig volume onder een plat dak. De buitenarchitectuur ont- en verhuult op subtiele wijze de inwendige structuur op basis van splitlevels, die aan de straatzijde (zuid) twee bouwlagen met verspringende niveaus voorziet en achteraan (noord) drie niveaus. De westgevel wordt verlevendigd door in- en uitsprongen van het volume. De zuidzijde wordt op straatniveau uitgebreid met een volume van één bouwlaag, dat dienst doet als garage (bewaarde metalen garagepoort ten zuiden) of als overdekte buitenruimte (schuifraam in de oostzijde). Daarboven is een uitbouw met terras voorzien, deels gesitueerd onder een luifel, gevormd door een uitkraging van het dak.

De geslotenheid van de architectuur wordt versterkt door het materiaalgebruik. Het parement bestaat uit zichtbare betonstenen. Tegen de oostzijde van de garage zijn een betonnen waterspuwer en cilindervormige waterput voorzien. Een metalen ketting leidt het regenwater af tot in de waterput. Uitspringende muurtjes in betonsteen bij de garage en het bovenliggende terras verhogen eveneens de sculpturaliteit van het geheel.

De aanwezige muuropeningen stemmen overeen met de planindeling, de oriëntatie en de verzoening tussen afscherming en contact. De noord- en westgevel zijn grotendeels gesloten uitgewerkt, maar ook de vensteropeningen van de andere twee gevels zijn weloverwogen aangebracht in relatie tot de buitenruimte. De rechthoekige vensters springen licht terug ten opzichte van het parement in betonsteen en bewaren quasi volledig hun oorspronkelijk houten schrijnwerk.

De zuidgevel is het sterkst opengewerkt. De bovenverdieping wordt ter hoogte van het terras verlicht door een groot schuifraam, dat eveneens de toegang tot het terras vormt. Daarnaast, ten oosten ervan, is de gevel volledig opengewerkt met een venster dat de

¹⁰ Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

¹¹ Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

ontvangstruimte en bovenliggende zithoek verlicht en doorloopt over de hoek met de oostgevel. Het raam in de onderste hoek is vernieuwd naar oorspronkelijk model. De oostgevel wordt centraal doorbroken door een verticaal, gevelhoog venster, dat schuin afloopt bovenaan tot het dak. De noordoostelijke zijde van deze gevel is voorzien van een hooggeplaatst venster ter hoogte van de slaapkamer en van twee kleinere, dieperliggende hoekvensters. De noordgevel wordt behalve door de hoekvensters verlicht door twee asymmetrisch in de gevel geplaatste vensters. Het gesloten karakter van de noordgevel wordt verdergezet in de uitbouw van de westgevel. Een hoekvenster verlicht de keuken en stroken met glasdallen zijn voorzien ter hoogte van het toilet en de douchekamer.

De toegang is verdiept gesitueerd in de westgevel. De oorspronkelijke houten deur met een horizontale beplanking is bewaard en wordt links geflankeerd door een zijlicht. In de zuidgevel, rechts naast de uitbouw met garage, is eveneens een toegangsdeur voorzien, in dit geval een beglaasde deur met bovenlicht.

De combinatie van de opengewerkte bovenverdieping met aansluitend terras aan de zuidkant van de woning speelt volledig in op het panorama. Toch wordt inkijk vermeden. Het terras is ommuurd en ten zuiden voorzien van een eveneens ommuurde 'groenbuffer', geflankeerd door een 'windbeschutte zone'. Aan de westzijde van het terras bevindt zich een ingemaakte kast, ingepast in een verticale uitbouw in betonsteen in de westgevel. Op de bouwplannen waren zwevende betondallen voorzien als terrasvloer. In de uitvoering werd dit vervangen door een plankenvloer, eigenhandig door de architect gelegd.¹² De plankenvloer is momenteel vernieuwd.

Sinds 2008 werd op het dak een bijkomende kantooruimte voorzien, die op visueel vlak een storende toevoeging is. Dit volume onderscheidt zich in vorm en materiaalkeuze duidelijk van het oorspronkelijke ontwerp, en werd toegevoegd zonder een impact op het bestaande volume. Het is afzonderlijk toegankelijk via een toegevoegde buitentrap in verzinkt staal. De houten constructie werd opgevat als een geometrisch element met schuine dakvlakken, geopend naar het zuidelijke zicht en afgewerkt met zink. De situering van het volume op de oostzijde van het dak, liet ten westen ruimte voor de aanleg van een dakterras met een houten beplanking en afgesloten met een balustrade in verzinkt staal. De bestaande schouwen werden door de toevoeging verhoogd en de lichtkoepel boven de traphal verdween.

1.3.3. Interieur

1.3.3.1. Planindeling en algemene kenmerken

De planindeling en interieurafwerking kunnen niet losgekoppeld worden van het exterieur. Hagen trok in het interieur het brutalistische karakter door en liet de betonstenen wanden en constructieve elementen in ruw zichtbeton of '*béton brut*' overal zichtbaar. De specifieke constructiemethode leidde tot een complex en weloverwogen ontwerp waarbij alles op voorhand gepland diende te worden en leidingen geïntegreerd en verborgen werden. Bij de noord- en zuidgevel bleven de leidingen van de verwarming wel zichtbaar. De verlichtingsarmaturen werden ingepast in daarvoor voorziene, cirkelvormige uitsparingen in de betonnen plafonds. Het elektriciteitsplan van de woning voorzag een circuit van 85 'eternit spots'. Die verlichting werd aangevuld met enkele wandarmaturen ter hoogte van de trap.

Achter de gesloten façade gaat een dynamische ruimtewerking schuil volgens een open plan. De bewoners en gebruikers kunnen het gebouw stelselmatig ontdekken, vanuit de donkere benedenverdiepingen tot de lichte leefruimtes op de bovenverdiepingen. De lichtinval wordt bepaald door de opengewerkte zuidgevel en een gevelhoog venster en vide in de oostgevel. Zenitale verlichting is voorzien via een lichtkoepel in de badkamer, en

¹² Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

oorspronkelijk ook boven de trappenpartij. De ruimtes zijn gesitueerd op meerdere splitlevels, wat zorgt voor een ruimtelijke complexiteit rond de centrale traphal. De bordestrap ontvouwt zich rondom een verticaal structurerend, sculpturaal element, waarin het gebruik van betonsteen wordt verdergezet. De trap en de pijlers in betonsteen die deze flankeren, spelen met openheid en geslotenheid. De opengewerkte trap voorziet eveneens vrije doorgangen tot de niveaus die erop aansluiten. Ook tussen de niveaus onderling wordt gespeeld met visuele relaties en de grens tussen afscherming/privacy en openheid/contact. Weloverwogen contact met de buitenruimte maakt het ensemble compleet.

De aandacht van Hagen voor het wonen en het gezinsleven leidde tot het verzachten van de brute materialen door de vloeren van verschillende ruimtes en de betonnen trap met tapijt te bekleden. Deze aandacht zorgde er ook voor dat de sfeer en bestemming van de ruimtes bepalend was voor hun situering, aankleding en hoogte. De intiemere of functionelere ruimtes werden aan de achterzijde (noord) gesitueerd, wat daar leidde tot drie lagere niveaus. De representatieve leefruimtes, gesitueerd in twee hogere niveaus aan de straatzijde (zuid), voorzagen telkens nog een niveauverschil, wat de dynamiek van de ruimtewerking verhoogde.

1.3.3.2. Benedenverdiepingen

De toegang in de westgevel leidt via een open **tochtportaal** met ingewerkte mat, tot de hal (niveau 0). In de noordwand van het portaal is een uitsparing aanwezig, waartussen een bewaarde afscherming van de verwarming en een legplank zijn voorzien. Op de ingediende bouwplannen was het portaal enkel aan de zuidzijde open en ten oosten voorzien van een deur en muur. Zo werd een circulatie mogelijk gemaakt tot de vestiaire ten zuiden en de hal ten oosten. In andere plannen en in de uitgevoerde toestand, was deze scheiding er niet.

De ruime, open **hal** is voorzien van een vloer in splijttegels in rood aardewerk en biedt ook aan de zuidzijde een toegang tot de tuin. In de zuidwestelijke hoek is een **toilet** gesitueerd, evenals een toegang tot de **garage**. Deze paneeldeuren zijn origineel en op de houten lijsten na voorzien van een blauwe afwerking. De deuren ten noordwesten van de hal die toegang geven tot een **douchekamer** en **stookplaats**, zijn gelijkaardig uitgewerkt. In het toilet en de douchekamer wordt de betegelde vloer van de hal doorgetrokken. De douchekamer bewaart eveneens het lavabomeubel in zwarte formica met twee lavabo's, voorzien van een zwarte afwerking en geplaatst tegen de westwand. Ook bewaart de noordelijke doucheruimte met zitbad de originele betegeling met blauwe mozaïeksteentjes.

De hal is met een betonstenen muur afgesloten van de twee treden lager gelegen **ontvangstruimte** (niveau -1). De lage muur zorgt wel voor een open verbinding tussen de ruimtes. De betegelde vloer van de hal wordt doorgetrokken tot de trap en de vloer van de ontvangstruimte. De radiatoren zijn een latere toevoeging en vervangen de oorspronkelijke convectoren. Een lage betonstenen muur schermt de noordzijde van deze ruimte af, maar opent deze terzelfder tijd naar de achterliggende vide en het laagste niveau.

Enkele treden, eveneens afgewerkt met de splijttegels, geven toegang tot het laagste niveau aan de noordzijde van de woning (niveau -2). Dit laagste niveau is voorzien van een vloer met functionele, keramische tegels. Het had geen vastgelegde bestemming, en kon worden aangepast aan de noden van het gezin. Vanaf 1978 was het niveau in gebruik als secretariaat en tekenatelier. Vlakbij de treden bevindt zich een bewaarde deur met een blauwe afwerking, die leidt tot de kruipkelder. Ten oosten is een smalle ruimte voorzien in de vide, die in een open verbinding staat met de hoger gelegen ontvangstruimte en verlicht wordt door het gevelhoge venster in de oostgevel. De muren en het plafond van de ten noorden gelegen '**expantie ruimte**' werden bij de omvorming tot tekenatelier in 1978 voorzien van een witte beschildering. Nu is ze opgesplitst in twee ruimtes en doet dienst als wasplaats, dressing en bergruimte.

1.3.3.3. Bovenverdiepingen

Vanuit de hal kunnen gebruikers en bezoekers ook het parcours naar boven volgen. De bordestrap is vanaf daar bekleed met tapijt en leidt in eerste instantie naar een intieme ruimte aan de noordzijde (niveau 1). Het lage, relatief donkere karakter van de ruimte wordt versterkt door de beperkte muuropeningen en de vloer, die met tapijt is afgewerkt. Ten noordwesten is ruimte voor '**bib en studie**' voorzien en ten noordwesten een '**intieme zithoek**'. De lichtinval wordt grotendeels bepaald door het spel met open- en geslotenheid van de vide ten zuiden en de doorzichten tot de trap. De zithoek is enkel voorzien van een subtiele afsluiting in de vorm van een lage betonstenen muur, nu afgedekt met hout. Ten zuiden is de zithoek opengewerkt tot de vide en de bovenliggende leefruimte. Voor de vide is er een haardensemble voorzien, opgebouwd uit betonnen elementen, die de geometrische, sculpturale opbouw van de architectuur verderzetten. Het tablet ten oosten is afgedekt met tegels in aardewerk, en wordt ten westen ervan geflankeerd door een verdiepte zone met de aslade, afgelijnd aan de voorzijde met baksteen. De haard zelf combineert een betonnen balkvormig volume met drie cilindervormige verluchtingspijpen aan de voorzijde en een zichtbare, cilindervormige schouw tot het dak.

De trap leidt vervolgens naar de leefruimtes aan de zuidzijde. In eerste instantie is dit de **open zithoek** (niveau 2). Deze is niet alleen ten zuiden en zuidoosten geopend naar de omgeving. Ze staat ook ten noorden in verbinding met de vide, de haard, de lager gelegen zithoek en het bovenliggende niveau met het nachtgedeelte. Ook het gevelhoge venster in de oostgevel ter hoogte van de vide creëert lichtinval. Het hoge plafond, het sculpturale spel met betonstenen wanden en pijlers, versterkt bijkomend het ruimtegevoel. Het oorspronkelijke tapijt werd hier vervangen door een houten plankenvloer.

Met tapijt beklede treden leiden vervolgens tot de **eethoek en open keuken** aan de zuidwestzijde (niveau 3), die ten zuiden in verbinding staat met het terras. Deze ruimtes zijn net als de benedenverdieping voorzien van een vloer in splijttegels. De volledige keukeninrichting in formica is origineel en voorzien van een bar aan de zijde van de eethoek. Het keukenmeubilair werd net als de badkamer meubels gerealiseerd door Wilfra Keukens (Meulebeke). Eén van de kasten werd gesupprimeerd voor de toevoeging van een vaatwasser. De kasten en werkbladen spelen met een contrast tussen de zwarte hoofdkleur en witte accenten. De architect koos hiervoor, aangezien wit een te dominante kleur zou zijn in de woonsfeer.¹³ Ook de wandafwerking met donkergrijze mozaïeksteentjes is bewaard.

Het nachtgedeelte met **badkamer en slaapkamer**, dat zich op het hoogste niveau aan de noordzijde bevindt (niveau 4), was oorspronkelijk volledig open, zowel naar de trap als naar de vide ten zuiden. Heden sluit een toegevoegde glazen deur dit niveau af en werd een raam ingebracht tussen de slaapnis en de vide tot de leefruimte. Door de transparantie blijft de visuele impact van deze ingrepen beperkt. De bad- en slaapkamer staan in een open verbinding met elkaar en zijn voorzien van een vloer in tapijt. De badkamer (noordwest) bewaart de blauwe mozaïekbetegeling van het bad en de wanden, evenals het donkere lavabomeubel en de kasten die een scheiding vormen tot de '*alkoof*'. Een vierkante opening in het plafond, die het beton zichtbaar toont en afgesloten is met een koepel, verlicht de badkamer. De slaapnis (noordoost) krijgt licht via een venster in de oostwand en vanuit het inwendige doorzicht ten zuiden.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 6 maart en 24 oktober 2018. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als

¹³ Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevindt het gebouw zich in een relatief goede bouwfysische toestand. De tuinaanleg is wel verwilderd en vraagt om onderhoud. Het exterieur van de woning vertoont ook groene aanslag.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

2.1.1. Hagens architectenwoning binnen het Gentse brutalisme vanaf 1968

Louis Hagen genoot zijn opleiding als architect aan het Nationaal Hoger Instituut voor Bouwkunst en Stedenbouw in Antwerpen en studeerde er af in 1970 met een project over het Centraal Station van Antwerpen. Vervolgens ging hij bij het Gentse architectenbureau **BARO** aan het werk als stagiair en nadien als medewerker en hoofd van de afdeling woningbouw.¹⁴ Dit *Bureau voor Architectuur en Ruimtelijke Ordening* (BARO) ontstond vanaf 1967 vanuit een samenwerkingsverband tussen architecten Eric Balliu (1936-2012) en Johan Baele (1943). Behalve Balliu, Baele en Hagen, bestond het bureau anno 1971 uit: Herman Van de Velde, Piet Bekaert, Marc Van Hoeteghem, Francine Bodderez en Yvan De Beule.¹⁵

Het bureau had een uitgesproken multidisciplinair karakter en er werd frequent samengewerkt met interieurarchitecten en beeldend kunstenaars. Tussen 1967 en 1975 realiseerden ze een 50-tal woningen in België en Italië, winkelcomplexen, kantoren, schoolgebouwen en een vakantiedorp in Sardinië, waarbij voor de Italiaanse opdrachten soms werd samengewerkt met architect Romano Antico.¹⁶ Het bureau ontving verschillende onderscheidingen, realiseerde enkele van de hoogtepunten van het Gentse brutalisme en werd bijvoorbeeld opgenomen in het *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*.¹⁷

BARO streefde ernaar om door middel van kwaliteitsarchitectuur een maatschappelijk en politiek statement te maken binnen de veranderende toenmalige context. Hun **ontwerpfilosofie** steunde op vijf belangrijke punten:¹⁸

1. **Standpunt**: de sociaal-filosofische situering van een gegeven binnen het maatschappelijke gebeuren.
2. **Functie**: objectief en kritisch benaderen van de programmegegevens van de opdrachtgever en deze met aandacht voor de onderlinge relaties samenbrengen tot een optimaal functioneel gedachte entiteit.
3. **Vorm**: het ontleedde programma wordt uitgedrukt in een (be)leefbare vorm, die in haar architecturale gestalte de objectieven van BARO representeert en goedgekeurd wordt door het volledige team.
4. **Structuur**: deze zal volledig het logische gevolg zijn van gemaakte keuzes en zal het karakter van de definitieve vormgeving duidelijk maken.
5. **Tijd**: het streven om de financiële planning en budgettering na te komen en de juiste keuzes op het vlak van materialen vast te leggen, gezien hun bepalende rol voor de structuur en de kostprijs.

¹⁴ BOSSCHEM J. en VIAENE P. (red.) 2001: *1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*, Gent, 166.

¹⁵ BEKAERT G. A. en STRAUVEN F. 1971: *Bouwen in België 1945-1970*, Brussel, 258.

¹⁶ DE KEYZER L. 1993: Johan Baele. *Architectuur in een sociaal raster*, Demarche, A+ 120, 66.

¹⁷ Enkele van de meest bekende realisaties van BARO in Gent zijn de school Het Trappenhuis (1966-1984), Woning Goethals (1968-1969), Woning Gardelein (1967-1968), de fabriek Meca-Pneumatics (1968-1969) en Woning en Winkel Floralis (1970). Het merendeel van deze realisaties zijn ondertussen sterk verbouwd. Bron: Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier 4.001/44021/143.1, Woning Goethals (VANDEWEGHE E. 2018); POULAIN N. 2003: BARO, in: VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 139.

¹⁸ Overgenomen uit: BEKAERT G. A. en STRAUVEN F. 1971: *Bouwen in België 1945-1970*, Brussel, 259.

De **sociaal-maatschappelijke ambities** van BARO pasten volledig in de toenmalige geest in navolging van het revolutiejaar 1968, waardoor ook de studententijd van Hagen werd beïnvloed. Er ontstond een tendens onder architecten om zich af te zetten tegen het materialisme en het kapitalisme. Architectuur en keuzes op het vlak van materialen werden ingezet als een manifest en om een maatschappelijke visie te verkondigen, volledig in de lijn met de toenmalige tijdsgeest. *"Het jaar 1968 heeft bij sommigen een magische bijklank: door de jonge generatie werd gevochten om het resoluut herordenen van bestaande en nieuwe sociale en culturele waarden. Het zou al te flatterend zijn te beweren dat deze datum een diepe stempel op de architectuur in het Gentse zou hebben gedrukt. Niettemin moet worden opgemerkt dat zich in deze periode in en om Gent een impuls van architectonische vitaliteit heeft voorgedaan."*¹⁹ Deze vitaliteit beperkte zich tot opdrachtgevers en bewoners die eenzelfde visie deelden en de architect de kans gaven om zich te manifesteren als een dwarsligger.²⁰

De materialen die hierbij werden ingezet, zoals beton(steen), zetten zich ook af tegen het toenmalige burgerlijke bouwen en de opkomst van fermettes, waarbij dure materialen werden ingezet als statussymbool. Toch kan hierbij worden opgemerkt dat dit vooral een vormelijk statement was, dat minder strookte met het initiële doel. Ook met dit materiaalgebruik werd immers deelgenomen aan het toenmalige maatschappelijke systeem.²¹ Het gebruik van beton betekende een beperkte vermindering van de afwerkings- en onderhoudskosten, maar bracht daarentegen bijkomende kosten met zich mee op het vlak van planning. Het typische, **zichtbare materiaalgebruik** in Hagens architectenwoning sloot dus aan bij een bredere beweging op dat moment en kenmerkte ook de architectuur van BARO. Baksteen en beton werden op een eerlijke en ruwe manier gebruikt.

Het brutalistische aspect werd echter ook doorgetrokken in de algemene vorm en compositie van hun ontwerpen. Dit leidde vaak tot een architecturale plasticiteit die afweek van traditionele gevelcomposities. Ook de architectenwoning van Louis Hagen bezit op dat vlak een sculpturale kwaliteit, en kan beschouwd worden als een totaalkunstwerk, maar evenzeer als een kunstobject *an sich*.

Het ontwerp ontstond steeds vanuit de wens om te vertrekken vanuit het leven zelf en de **bewoners**. BARO verduidelijkte het in 1971 als volgt:

*"(...) we bouwen altijd voor een familie. In het huis moeten alle gezinsleden zich op hun eigen wijze kunnen ontplooiën. We streven daarom naar een continue, polyvalente woning, samengesteld uit verschillende ruimten, die elk een eigen sfeer hebben. Men moet er referentie mee hebben, het kunnen beschrijven, zich er in kunnen verliezen en terug vinden. Het mag tot niets verplichten en moet alles mogelijk maken."*²²

Dit gaf in die periode vaak aanleiding tot een verhoging van de **ruimtelijke complexiteit**.²³

Ook het Gentse architectenbureau van Johan **Raman** (1940-2016) en Fritz **Schaffrath** (1944), die goede vrienden waren van Hagen, realiseerden enkele opvallende ontwerpen. Deze getuigen eveneens van een kenmerkende ruimtelijkheid en een grote bewoonbare oppervlakte binnen een relatief beperkte grondoppervlakte. De circa 1972-73 ontworpen Woning Cleyman voorzag centraal een open ruimte, waarrond splitlevels zich ontwikkelden

¹⁹ HAGEN L. 1988: Architectuur als forum, in: DE KOONING M. (red.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent, 6.

²⁰ Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018).

²¹ Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018).

²² KDK A. 1971: Woningen in het Gentse, *Baksteen* 3, 2.

²³ DUBOIS M. 1988: Gentse architectuur van deze eeuw: een overzicht, in: DE KOONING M. (red.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent, 36.

met een grote ruimtelijke variatie tot gevolg en de creatie van tussengebieden.²⁴ Ook in Woning De Zordo (1973) treden parallellen op met Hagens woning, namelijk het verdelen van het wonen over talrijke niveaus, verlevendigd door een spel met open- en geslotenheid, lichtinval, trappen, wisselende niveauhoogtes en de sculpturale, monumentale plaats van de haard.

De ontwerpen van Raman en Schaffrath en van BARO en Louis Hagen, lieten een aangename beleving toe van de ruimte, in de lijn van Le Corbusiers *promenade architecturale*. Bij Hagens architectenwoning is dit opvallend aanwezig, en voelt de circulatie binnen de woning aan als een labyrint tot boven, waarbij de architecturale wandeling uitmondt in licht en een zicht op de natuur. Hagen speelde net als zijn collega's met een spel tussen spanning en ontspanning, en met **contrasten** tussen vernauwing, afscherming en intimiteit, ten opzichte van openheid en doorzichten.

Het werken met verschillende sferen en gradaties op het vlak van beleving, functie en privacy kenmerkte niet enkel het interieurontwerp, maar evenzeer de **tuinaanleg** ontworpen door Christian Vermander. In ontwerpen van BARO was dit ook aanwezig in de integratie van binnentuinen en terrassen binnen het bouwvolume. Hagen ging dit subtieler doortrekken in de vorm van plantenbakken, en verbond het wonen sterk met het buitenleven door de weloverwogen zichten en het terras. Ook wilde hij zijn architectenwoning laten opgaan in de natuur. Baele stelde het als:

*"[architectuur] dient de mens opnieuw een 'environment' te geven, een antwoord op zijn specifieke situatie, een vertrouwd milieu, waarin hij zichzelf kan herkennen. De architectuur dient opnieuw een ritme van ruimten te creëren, waarin de mens al zoekend verrast wordt en al dromend zelfbewuster: een architectuur waarin hij zichzelf ontdekt en anderen ontmoet, waarin hij steeds vrij blijft kiezen (...)."*²⁵

Hagens eigen woning kwam tot stand op een **hoogtepunt van de Gentse brutalistische architectuur**, die op dat moment verschillende erkenningen in de wacht sleepte. Eén daarvan was de tweejaarlijkse Internationale Prijs voor Architectuur Eternit, die er sinds 1970 naar streefde om "*bouwwerken met bijzondere architectonische kwaliteiten, zowel op esthetisch, functioneel als technisch gebied te onderscheiden*".²⁶ Het bureau van Raman & Schaffrath behaalde in 1972, 1974 en 1980 een eervolle vermelding in deze prijs, respectievelijk met Woning De Bruycker (Mimosastraat 117, Gent), Woning Cleyman (Mimosastraat 127, Gent) en Woning De Zordo (Leiekaai 10, Gent).²⁷ BARO won in 1972 de tweede prijs met het ontwerp van een eengezinswoning te Lovendegem. Dit ontwerp was voorzien van een volledige bekleding met leien in asbestcement. Het viel inwendig op door de vrije, open planindeling, waarbij de gebruikers volledige bewegingsvrijheid hadden en er werd geanticipeerd op toekomstige uitbreidingen. Het ontwerp getuigde van afgelijnde volumes en een eenheid in architectuur, waarbij het strakke karakter toch een vorm van poëzie wist te creëren.²⁸ Ook Hagen zou in zijn architectuur vertrekken vanuit de bewoners, en hen ruimte en flexibiliteit geven. Het brutalistische karakter van de architectuur werd dus verzoend met een huiselijk gevoel. Ook in 1974 viel een ontwerp van BARO in de prijzen, dat in de volgende paragraaf wordt toegelicht.

2.1.2. De ontwerpprincipes van Hagens vroege oeuvre

Voorgaande paragraaf bevestigt de belangrijke wisselwerking binnen de toenmalige Gentse context en meer specifiek binnen het bureau BARO. Een vroeg woningontwerp van BARO, waarvan de plannen op naam stonden van Louis Hagen, was **Woning Van Rompaey** aan

²⁴ DUBOIS M. 1988: Gentse architectuur van deze eeuw: een overzicht, in: DE KOONING M. (red.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent, 36.

²⁵ BEKAERT G. A. en STRAUVEN F. 1971: *Bouwen in België 1945-1970*, Brussel, 259.

²⁶ S.N. 1974: Dossier Internationale prijs voor architectuur 1974 Eternit, A+ 8, 17.

²⁷ Onroerend Erfgoed, Digitaal beschermingsdossier 4.001/44021/146.1, Woning De Zordo (DEPUYDT K. 2018).

²⁸ S.N. 1973: Internationale Tweejaarlijkse Architectuurprijs Eternit 1972, *Wonen* 57, 36.

de Botestraat (heden nummer 103) in Wondelgem bij Gent. Het oorspronkelijke ontwerp dateert van 1972.²⁹ In 1994 was Hagen betrokken bij de verbouwing van de woning, waarvan de plannen op naam stonden van BAS (*Buro voor architectuur en scenografie*) van zijn tweede echtgenote Karina Lambert.³⁰ Deze verbouwing betrof enkel het toevoegen van een dakvolume.

Het oorspronkelijke ontwerp vertoont parallellen met zijn architectenwoning, meer bepaald in de materiaalkeuzes, de ruimtewerking en de algemene vormgeving. Zo speelde Hagen hier ook met de nood aan privacy en het creëren van een architecturale wandeling doorheen het huis, die aanleiding gaf tot splitlevels en verspringende niveaus. Het circuit ontwikkelde zich volgens de bouwplannen rond een centrale hal. Het daggedeelte werd gesitueerd aan de zijde van de achtertuin en concentreerde het gezinsleven rond een haard over meerdere niveaus. Contact met de omgeving was eveneens weloverwogen, en bijvoorbeeld voorzien in de vorm van een terras aansluitend bij de zithoek. Het nachtgedeelte zette de open planindeling grotendeels verder en getuigde van een grote flexibiliteit in de vorm van afscheidingen met kasten of dunne, wegneembare wanden. De brievenbus bij de woning getuigt van BARO's handelsmerk en combineert betonsteen met beton, als het ware als een miniatuurversie van de woning. Details op de plannen wijzen eveneens op een aandacht voor groen en planten in en nabij de woning.

Hagen werkte ook samen met Balliu en Baele mee aan de omvorming van de Dokter Verdurmenschool in Sint-Niklaas tot **Woning Wymeersch**. Dit project van BARO werd in 1974 bekroond met de speciale prijs *Project using Eternit products* binnen de prijskamp van Eternit. De integratie van het restant van het bestaande gebouw binnen de bosrijke omgeving was bepalend voor de keuzes op het vlak van privacy, intimiteit en contact met de buitenruimte. Het stimuleerde ook de keuze voor materialen met een natuurlijk effect, zoals hout in standaardafmetingen, baksteen en golfplaten in asbestcement.³¹ Het gebruik van industriële, goedkope en lichte materialen zou zich in het latere oeuvre van Hagen verder doorzetten. De houten constructie die aansloot op de bewaarde wanden en niveaus van de voormalige school, liet bovendien een grote ruimtelijkheid toe. Dit is eveneens een constante binnen Hagens realisaties. Wonen werd voorzien binnen een grote ruimte met een hoge mobiliteit, voorzien van een paar vaste kernen met functionele interrelaties. Volgende beschrijving van de ruimtelijkheid van het project zou in feite perfect getransponeerd kunnen worden naar zijn architectenwoning:

"De aard van de intermenselijke relaties in het gezin leidde tot openheid in het plan, alhoewel toch de mogelijkheid tot keuze bleef bestaan voor het verblijf in gezins- of individueel verband. Deze keuzevrijheid in geborgenheid herhaalt zich in de woonfunctie die is uitgesplitst in gedifferentieerde sferen met echter het behoud van de onderling visuele relaties: intiem samen rond een houtvuur in een halfverstopt hoekje onder trap, het buiten-maar-toch-binnenzitten in de namiddagzon met de voelbare aanwezigheid van de andere bewoners".³²

Hagen bevestigde in een eigen, ongedateerde tekst dat hoewel ontwerpen beschouwd kan worden als een continu evoluerend proces, er belangrijke constanten in aanwezig zijn. Dit tonen de besproken ontwerpen ook aan. Zijn **ontwerptheorie** bestond uit de volgende aandachtspunten:³³

1. **De formele expressie:**

- a. Het formeel referentiekader: biedt de karakteristieke formele kenmerken aan voor een specifiek object, gekoppeld aan de specifieke bestemming. Hierbij zijn architecturale, cultureel gebonden "archetypen" van belang.

²⁹ Dienstencentrum Mariakerke, Bouwaanvragen Wondelgem, 1972 WO 43.

³⁰ Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 94/40091.

³¹ S.N. 1974: Dossier Internationale prijs voor architectuur 1974 Eternit, A+ 8, 37.

³² S.N. 1974: Dossier Internationale prijs voor architectuur 1974 Eternit, A+ 8, 37.

³³ Overgenomen van: Privéarchief Louis Hagen, ongepubliceerde tekst van Louis Hagen over zijn ontwerpprincipes, s.d.

- b. Het contextueel milieu: de gebouwde of landschappelijke context is bepalend voor de vorm en expressie van een ontwerp. Deze stelt aandachtspunten op het vlak van integratie of contrast met de omgeving, de schaal, materialen en kleuren. Ook aspecten van afscherming, filtering en opening tot de omgeving kunnen hierop afgestemd worden, afhankelijk van de privacy, oriëntatie en perspectieven.
 - c. Het ruimtegebruik: de ruimtewerking dient met grote zorg overwogen te worden en indien mogelijk wordt een 'architecturale wandeling' gecreëerd, die leidt tot afwisseling, afgestemd op de functies. Dit leidt tot contrasten (bijvoorbeeld open-gesloten, hoog-laag, introvert-extrovert, licht-duister), perspectieven en de creatie van tussenruimten.
 - d. Het sfeerbereik: de sferen in de ruimtes, de vormen, materialen en kleuren worden onderzocht in hun mogelijkheid tot emotionele beïnvloeding van de gebruiker. Deze leiden tot gevarieerde sferen, bijvoorbeeld meditatief/sacraal, informeel, monumentaal/formeel of zakelijk.
2. **Het functioneel kader:**
- a. De organisatorische structuur: de organisatiepaden van het gebouw worden benut en geïnterpreteerd. Zogenaamde 'marginale gebieden' vullen de functionele gebieden aan en bieden ruimte voor zelfontplooiing door de gebruiker en versterken de culturele inname van het ontwerp. Een belangrijk element hierbij is de 'glijdende schaal van de privacy', waarbij individuele zones op ruimtelijk vlak worden geplaatst tegenover de collectieve zones centraal. De overweging van de organische structuur maakt het ook mogelijk het ontwerp te compartimenteren, zodat het aangepast kan worden van open tot volledig gesloten.
 - b. De conceptuele economie: de nadruk wordt erop gelegd dat 'economisch' hierbij niet gelijkstaat aan het goedkoopste. Wel wordt hierbij gestreefd naar het gebruik en optimaliseren van de meest geschikte zones, vormen, materialen en structurele middelen. De componenten die hierbij overwogen moeten worden zijn de ondergrond, inplanting, oriëntatie, compacte bouwvorm, inwendige zonering van de functies, compartimentering en energiebeheersing.
 - c. De evolutievatbaarheid: een levend gebouw evolueert mee met zijn gebruikers en de evolutie van gezinnen. Ook andere types, zoals kantoren of industriële gebouwen, moeten evoluties van groei en krimp kunnen dragen.
3. **Het structuurbereik:**
- a. Het creatief bestuderen van het krachtenverloop: dit neemt een heel belangrijke plaats in, aangezien voortdurend wordt gezocht naar een nieuwe synthese op basis van het geanalyseerde krachtenverloop, de daarop geënte materiaalcombinaties en de mate van standaardisatie van materialen.
 - b. Het creatief bestuderen van de constructie en de materialen: ook deze studie volgt de actualiteit en het onderzoek naar nieuwe materialen, zowel op het vlak van de buitenhuid van gebouwen, als de thermische karakteristieken en het gebruik van hout.

2.1.3. De stilistische keuzes in een breder perspectief

In de ontwerpen van Hagen uit de vroege jaren 1970 zijn diverse invloeden zichtbaar die aansluiten bij bredere tendensen van dat moment. Het progressieve karakter van de architectuur betekende geen complete *tabula rasa*, maar incorporeerde onder meer invloeden van de moderne architectuur uit het interbellum. Le Corbusiers *promenade architecturale* werd al vermeld. Balliu, Baele en Hagen namen echter nog andere principes van **Le Corbusier** over, onder meer via het invloedrijke oeuvre van de Gentse architect Gaston Eysnelinck. Het creëren van een open plan met een vloeiende binnenruimte en een

minimaal aantal binnendeuren, leunt aan bij Eysseleyns eigen woning in Gent (1930).³⁴ Ook Le Corbusier experimenteerde al in zijn Dom-ino concept (1915) met de mogelijkheden van een skeletbouw die een vrije indeling van de woningplattegrond mogelijk maakte. Ook het eerlijk tonen van materialen en structuren, een vrije indeling van de gevels in overeenstemming met de oriëntatie en het gebruik, en de aanwezigheid van dakterrassen, zijn aanwezig in Hagens architectuur.

Hagen en zijn studiegenoten waren ook begeistert door het werk van Frank Lloyd Wright, Mies van der Rohe, Richard Neutra en andere Amerikaanse architecten.³⁵ Eén van de belangrijkste invloeden voor Hagen was het werk van **Louis Kahn**.

In de – weliswaar vaak onuitgevoerde – woningontwerpen van Kahn zijn interessante parallellen zichtbaar met Hagens architectuur.³⁶ Kahn vertrok bijvoorbeeld in zijn ontwerpen voor Adler House en DeVore House (1955) vanuit een geometrisch grid. Hierop werden clusters van vierkante ruimtes ingepast, die voorzien konden worden van een individuele articulatie. Ook Frank Lloyd Wright gebruikte een raster om een structurele hiërarchie tussen grote en kleinere ruimtes te realiseren. In het ontwerp van Goldenberg House schikte Kahn de kamers binnen het vierkante grondplan rond een inwendige, open binnenplaats.

Opvallend is dat Kahn het grondplan van een woning vergeleek met dat van een stad. Dit had ook een impact op de wijze van circulatie die hij in de woningen integreerde. Hij streefde ernaar een tijdloze essentie van het wonen te realiseren in zijn architectuur. Het huis beschouwde hij als een archetype: *“a dwelling that has a timeless validity, not only for the initial occupants, but for all who follow”*.³⁷ Een woning werd pas echt een thuis door de impact van haar bewoners.

Kahns interesse voor prefabricatie en het gebruik van de principes en efficiëntie van de industrialisering, is vooral in het latere oeuvre van Hagen terug te vinden.³⁸ Toch wijst ook Hagens vroege eigen woning in Sint-Amandsberg op een zoektocht naar een verminderde bouw- en materialenkost, en de integratie van ruwe, geprefabriceerde materialen. Deze interesse was echter ook al aanwezig in het interbellum. Binnen Bauhaus werd bijvoorbeeld nagedacht over het creëren van een bouwmarkt voor de massa, met incorporatie van industriële materialen.³⁹

Deze elementen uit Kahns ontwerppraktijk vertonen opvallende gelijkenissen met het **Nederlandse structuralisme** van onder meer architecten Aldo Van Eyck en Herman Hertzberger. Zij zochten naar een ontwerpmethodologie om principes van groei en krimp op te vangen, die ook wijzigingen in gebruik en betekenis zouden toelaten. De oplossing lag voor hen – net als bij Kahn – in het zoeken naar een generische kwaliteit: *“How can you make buildings that keep their own identities without needing the identity of use of that moment?”*.⁴⁰

Ook het werk van Hagen en BARO is sterk verwant met dit structuralisme, dat een bredere internationale bekommernis reflecteert op het vlak van architectuur, stedenbouw en

³⁴ DUBOIS M. 1985: Van stad tot regio, van rijwoning tot villa, in: POULAIN N., DESEYN G., DUBOIS M., FREDERICQ-LILAR M., LALEMAN M.C., VAN CLEVEN J. en VAN TYGHEM F. (red.), *Gent & architectuur, trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, 122.

³⁵ Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018).

³⁶ Deze kenmerken werden overgenomen uit: EISENBRAND J. 2012: Between Grid and Pathway: the Houses of Louis Kahn, in: KRIES M., EISENBRAND J. en VON MOOS S. (red.), *Louis Kahn – the power of architecture*, Weil am Rhein, 49-66.

³⁷ EISENBRAND J. 2012: Between Grid and Pathway: the Houses of Louis Kahn, in: KRIES M., EISENBRAND J. en VON MOOS S. (red.), *Louis Kahn – the power of architecture*, Weil am Rhein, 64.

³⁸ EISENBRAND J. 2012: Between Grid and Pathway: the Houses of Louis Kahn, in: KRIES M., EISENBRAND J. en VON MOOS S. (red.), *Louis Kahn – the power of architecture*, Weil am Rhein, 49.

³⁹ Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018).

⁴⁰ KRIES M., EISENBRAND J. en VON MOOS S. (red.) 2012: *Louis Kahn – the power of architecture*, Weil am Rhein, 258.

maatschappij. In de naoorlogse periode ontstond er in toenemende mate kritiek op de grootschaligheid, monofunctionaliteit en anonimiteit waarin het modernisme was vervallen. Het ontstaan van Team Ten binnen de context van het tiende CIAM-congres in Dubrovnik in 1959 was hier representatief voor. Architecten zoals Aldo Van Eyck, Jaap Bakema, Alison en Peter Smithson, gingen reageren tegen de functiescheiding van CIAM en zochten naar een nieuwe vorm van architectuur, die individuele en sociale kwaliteiten kon ontwikkelen.⁴¹

Van Eyck, Bakema en Hertzberger gingen samen met enkele andere redactieleden hun ideeën verspreiden via *Forum*. In 1959 bepleitte **Aldo Van Eyck** in dit tijdschrift de nieuwe gedachte van de architectuur, waarbij de rol van gebruikers en bewoners een toenemend belang kende. De persoonlijke inbreng van bewoners werd steeds meer als een natuurlijke aanvulling van de architectuur beschouwd, ten opzichte van het onpersoonlijke karakter waarin het late modernisme soms verviel: "het leven herneemt zijn rechten".⁴² In *Forum* verkondigde Van Eyck ook de waarde van tussengebieden in de architectuur. Dit 'tussen', meer bepaald de overgangsgebieden tussen binnen en buiten, zou ook ruimtelijk vertaald worden.

Van Eycks invloedrijk ontwerp voor het Amsterdamse Burgerweeshuis (1955-1960) gaf gestalte aan deze nieuwe ideeën. Het ontwerp was het startpunt van het Nederlandse structuralisme en toont ook parallellen met het Jewish Community Center (1954-1959) van Louis Kahn. Beide ontwerpen wijzen op de mogelijkheden om gelijkwaardige elementen binnen een configuratie te schikken, en maakten van het gebouw een metafoor van een stad.⁴³ Van Eyck stelde: "maak van iedere deur een groet en van ieder raam een gelaat. (...) maak bovendien van ieder huis een kleine stad en van iedere stad een groot huis".⁴⁴ Deze 'stad' getuigde van kleinschaligheid, een aandacht voor diverse perspectieven en smalle straatjes.

De ideeën van het structuralisme sluiten ook aan bij de al vermelde algemene maatschappelijke tendens vanaf 1968, die werd gekenmerkt door een toenemend bewustzijn omtrent ecologie en de grenzen van de groei van de beschaving. Deze periode van introspectie vertaalde zich in de architectuur in de vorm van het in zichzelf keren en een toenemend belang van het interieur, een efficiënter gebruik van materialen, compacter bouwen en overeenstemming met de menselijke schaal.⁴⁵ Dit leidde tot intieme, levendige en gevarieerde woonklimaten.

Deze elementen zijn ook heel sterk aanwezig in een ander modelvoorbeeld van het structuralisme, namelijk het kantoorgebouw voor het Centraal Beheer in Apeldoorn (1968-1972) van **Herman Hertzberger**. Hertzberger wilde ontmoetingen in het gebouw stimuleren via vrije plattegronden met een grote aandacht voor intern verkeer, minimale afscheidingen en vides die zowel ruimtelijke verbindingen als scheidingen creëerden, en een spel met terrassen en muurtjes.⁴⁶ De voorziene binnenstraten creëerden daarnaast voldoende ruimtes die de gebruikers zich eigen konden maken en die privacy boden.

De aanwezige kolommen in het gebouw versterkten niet alleen het spel tussen open- en geslotenheid, maar gaven ook een gevoel van beschutting. Dit representeert een bredere aandacht binnen het structuralisme – en bij uitbreiding de architectuur van Hagen en BARO –, namelijk het streven om gevoelens van gemeenschap, veiligheid en bescherming op te

⁴¹ VAN DEN HEUVEL W.J. 1992: *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, Rotterdam, 10.

⁴² S.N. 1974: Dossier Internationale prijs voor architectuur 1974 Eternit, A+ 18.

⁴³ KRIES M., EISENBRAND J. en VON MOOS S. (red.) 2012: *Louis Kahn – the power of architecture*, Weil am Rhein, 258.

⁴⁴ VAN DEN HEUVEL W.J. 1992: *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, Rotterdam, 12.

⁴⁵ BETSKY A. 2004: De Tussenjaren: Nederlandse architectuur in de jaren zeventig, in: DE VLETTER M., *De kritiese jaren zeventig; The Critical Seventies. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982; Architecture and Urban Planning in the Netherlands 1968-1982*, Rotterdam, 8.

⁴⁶ DE VLETTER M. 2004: *De kritiese jaren zeventig; The Critical Seventies. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982; Architecture and Urban Planning in the Netherlands 1968-1982*, Rotterdam, 61; VAN DEN HEUVEL W.J. 1992: *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, Rotterdam, 24.

wekken. Vormelijk leidde dit bijvoorbeeld tot het situeren van de kern van de woning in het hart ervan, een genuanceerde, vaak zenitale verlichting en een weloverwogen plaatsing van relatief kleine vensters.

Deze elementen leidden tot een gelaagde architectuur die contrasten probeerde te verzoenen. Van Eyck stelde in 1972: "wat maat heeft, is tegelijkertijd zowel groot als klein, veel en weinig, dichtbij en ver weg, eenvoudig en complex, ordelijk en chaotisch, constant en veranderlijk, open en gesloten. Wat maat heeft, omvat bovendien gelijktijdig eenheid en verscheidenheid en zal zowel onderdeel als geheel zijn."⁴⁷ Architectuur was volgens Van Eyck in staat om plekken te creëren, die konden leiden tot het herstel en naast elkaar bestaan van tegenstellingen of zogenaamde "duo-fenomenen".⁴⁸

Ook Hagens architectenwoning is rijk aan contrasten, zowel op conceptueel als vormelijk vlak. De woning sluit hierdoor perfect aan bij de gevoeligheden van het Nederlandse structuralisme en toenmalige architectuurtendensen: "een architectuur van woonerven en zitkuilen, van verbrokkelde en gelaagde vormen, van vage verwijzingen en gebroken configuraties, van complexe en ambigue ruimten, van diagonalen en bovenal gekenmerkt door een overdonderende labyrintische sfeer – een architectuur die zich in zichzelf keert".⁴⁹

De contrasten gaven aanleiding tot ruimtelijke complexiteit en fragmentatie, die brak met traditionele plattegronden. Hagen voorzag in zijn eigen ontwerp een grote ruimte binnenin het volume, "geleed in intieme en open gebieden (glijdende schaal van privaatheid) met kontrasterende ruimtelijke ervaringen vanuit laag en hoog gelegen plaatsen overschouwbaar, en opgebouwd uit schroefsgewijs hoger gelegen vloervlakken, die geschraagd worden door massieve rechthoekige pilaren".⁵⁰ Deze omschrijving dekt eveneens perfect Hertzbergers ontwerp voor het Centraal Beheer. Het gebruik van open, gefragmenteerde structuren symboliseerde de onzekerheden en instabiliteit in de maatschappij en cultuur van dat moment. Kahn streefde bij zijn Richards Medical Research Building in Philadelphia (1961) eveneens naar de creatie van een consistent, geordend ontwerp op basis van contrasten en combineerde dit met een precies en afleesbaar gebruik van geprefabriceerde materialen.⁵¹

De term structuralisme verwijst aldus ook expliciet naar de zichtbare, ruimtelijk structurende constructie. Deze was zowel in het interieur als exterieur duidelijk afleesbaar, steunde op principes van schakeling en geometrie, en combineerde dit met zichtbare materialen. Het was ook een basisprincipe van Kahn om expliciet te tonen hoe de architectonische ruimte was gemaakt.⁵² Zowel Hertzberger als Hagen kozen voor een onafgewerkt, ruw karakter van de gebruikte materialen. Dit creëerde niet alleen visueel het effect van een straat, maar stimuleerde vooral de rol van gebruikers.⁵³ En hoewel de architecten kozen voor betonsteen, die een relatief onpersoonlijk, uniform en donker effect had, bood dit net talrijke mogelijkheden tot een vermenselijke, 'herbergzame' architectuur: "het is de principiële onafheid van het gebouw, de grijsheid, de onafgewerkte beton en de vele andere opgelegde, maar ook verborgen, opengelaten mogelijkheden, die de gebruikers wil opwekken tot inkleuren zodat ieders keuze en daarmee ieders standpunt aan de oppervlakte gebracht wordt".⁵⁴

⁴⁷ DE VLETTER M. 2004: *De kritiese jaren zeventig; The Critical Seventies. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982; Architecture and Urban Planning in the Netherlands 1968-1982*, Rotterdam, 19.

⁴⁸ VAN DEN HEUVEL W.J. 1992: *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, Rotterdam, 16.

⁴⁹ BETSKY A. 2004: De Tussenjaren: Nederlandse architectuur in de jaren zeventig, in: DE VLETTER M., *De kritiese jaren zeventig; The Critical Seventies. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982; Architecture and Urban Planning in the Netherlands 1968-1982*, Rotterdam, 11.

⁵⁰ Archief Louis Hagen, Conceptnota Woning Hagen, s.d.

⁵¹ KRIES M., EISENBRAND J. en VON MOOS S. (red.) 2012: *Louis Kahn – the power of architecture*, Weil am Rhein, 258.

⁵² VAN DEN HEUVEL W.J. 1992: *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, Rotterdam, 18.

⁵³ DE VLETTER M. 2004: *De kritiese jaren zeventig; The Critical Seventies. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982; Architecture and Urban Planning in the Netherlands 1968-1982*, Rotterdam, 62.

⁵⁴ S.N. 1974: Dossier Internationale prijs voor architectuur 1974 Eternit, A+ 27.

Zo creëerde de rigide basisstructuur behalve de onveranderlijke structuur van zones, patronen en circulatie, ook talrijke complementaire, veelzijdig te interpreteren zones.⁵⁵ Dit zorgde ervoor dat de ontwerpen voorzien waren van een grote flexibiliteit op het vlak van invulling en gebruik, die tegemoet konden komen aan mogelijke veranderingen van het programma. Deze aandacht was ook bij Kahn aanwezig. Een ideale verhouding tussen collectiviteit en individualiteit liet toekomstige groei en ontwikkeling toe.

Ondanks de grote eenvormige en beperkte materiaalkeuzes, kon een uiterst rijke, gevarieerde architectuur gerealiseerd worden. Een opvallend voorbeeld hiervan is het Beeldenpaviljoen voor Sonsbeek, Arnhem (1965-66), een ontwerp van Aldo Van Eyck. Het vertoont vormelijk gelijkenissen met Hagens woning in het gebruik van zichtbare betonsteen als wanden en sokkels. De voorziene parallelle wanden van het paviljoen voorzagen de circulatie en waren verlevendigd met doorgangen en uitstulpingen, die boeiende perspectieven opleverden. Het paviljoen toont aan dat met een eenvoud aan architectonische middelen een rijkdom aan afwisselende ruimten mogelijk was.⁵⁶ Hertzberger voorzag ook in zijn Diagoonwoningen in Delft (1967-1970) een constructie die veel mogelijkheden en ruimtelijke kwaliteiten realiseerde, en eveneens geen scheiding voorzag tussen bijvoorbeeld het dag- en nachtgedeelte.⁵⁷

Al deze elementen hadden tot gevolg dat de architectuur uit de late jaren 1960 en jaren 1970 getuigde van een hoog experimenteel karakter, afwijkend van traditionele woningtypes en planindelingen. Dit gaf aanleiding tot een 'eclectische' architectuur, met een grote variatie in de vormgeving, materialen en technieken. Het vroege en erg bekende werk van BARO, wordt door het bureau zelf aangeduid als "*brutalistische stijl*".⁵⁸ Het brutalisme kwam na 1950 op en wilde in het verlengde van het late werk van Le Corbusier materialen en structuren eerlijk tonen.⁵⁹ Belangrijk voor BARO was dat het materiaal een logische keuze vormde vanuit het ontwerp en de technische aspecten die hiermee samen hoorden.⁶⁰ De voorgaande situering ten opzichte van het structuralisme, maakt echter duidelijk dat de materiaalkeuzes verdergaan dan louter alleen een vormelijk statement.

Behalve de invloeden van het Nederlandse structuralisme en van Louis Kahn, wees Hagen zelf ook op een invloed van het Italiaanse brutalisme van bijvoorbeeld ingenieur en architect **Pier Luigi Nervi**.⁶¹ Nervi realiseerde een oeuvre dat opvalt door het specifieke gebruik van gewapend beton. Zijn betonelementen ontstonden noch vanuit vooringenomenheden, noch vanuit een nieuwe vormgeving: "*Ces formes naissent d'elles-mêmes, sans ambiguïtés, dans l'élaboration patiente des ouvrages*".⁶² Nervi geloofde in de natuurlijke esthetische expressie van een goede constructieve oplossing.⁶³ De structurele logica en de helderheid en leesbaarheid van zijn constructies, getuigen van een grote vanzelfsprekendheid. Hierdoor slaagde Nervi er ook in evenwicht en rust te creëren, ten opzichte van de aanwezige krachten, spanningen en tegenstellingen.

Nervi zette het ontwerp van ondersteuning en bescherming ook naar zijn hand: "*Car la forme, n'est point séparable de l'organe qu'elle enveloppe, avec lequel elle constitue un tout indissociable. Et c'est là encore un trait de la puissance qui unifie, faisant de chaque ouvrage un ensemble de synthèse qu'il faut prendre comme tel, tout d'un bloc, mais d'un bloc exact et harmonieux*".⁶⁴ De invloed van Nervi op Hagen is op verschillende niveaus doorheen zijn oeuvre zichtbaar, voornamelijk op het vlak van vormelijke en constructieve

⁵⁵ S.N. 1974: Dossier Internationale prijs voor architectuur 1974 Eternit, A+ 28.

⁵⁶ VAN DEN HEUVEL W.J. 1992: *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, Rotterdam, 76.

⁵⁷ DE VLETTER M. 2004: *De kritiese jaren zeventig; The Critical Seventies. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982; Architecture and Urban Planning in the Netherlands 1968-1982*, Rotterdam, 108.

⁵⁸ BARO 2017: *Historiek* [online], <http://baro-architectuur.be/historiek/> (geraadpleegd op 11 oktober 2018).

⁵⁹ DUBOIS M. 1985: Van stad tot regio, van rijwoning tot villa, in: POULAIN N., DESEYN G., DUBOIS M., FREDERICQ-LILAR M., LALEMAN M.C., VAN CLEVEN J. en VAN TYGHEM F. (red.), *Gent & architectuur, trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, 122.

⁶⁰ KDK A. 1971: Woningen in het Gentse, *Baksteen* 3, 5.

⁶¹ Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018).

⁶² HENVAUX E. 1966: Un maître de l'équilibre architectural: Pier Luigi Nervi, *La Maison* 22.3, 74.

⁶³ HENVAUX E. 1966: Un maître de l'équilibre architectural: Pier Luigi Nervi, *La Maison* 22.3, 75.

⁶⁴ HENVAUX E. 1966: Un maître de l'équilibre architectural: Pier Luigi Nervi, *La Maison* 22.3, 77 en LXXXIII

eerlijkheid en logica, de leesbaarheid van de constructie, de eenheid van het volledige ontwerp en het gevoel van evenwicht dat hieruit kon ontstaan.

Binnen een beperktere geografische context sluit de architectenwoning van Louis Hagen aan bij enkele ontwerpen van lokale **tijdgenoten**. Deze getuigen ook van een hoge architecturale kwaliteit en een experimenteel karakter, dat de op consumptie gerichte bouwproductie van dat moment oversteeg.⁶⁵ De verwantschap met de architectuur van zijn collega's en vrienden bij BARO en Schaffrath en Raman werd al vermeld. Een ander interessant voorbeeld is de als monument beschermde architectenwoning van **Jos Van Driessche**, eveneens een ontwerp van 1974 en gelegen in Gent (Sint-Denijs-Westrem). Ook Van Driessches woning getuigt van een totaalontwerp waarbij de grens tussen de buitenaanleg, het exterieur en het interieur vervaagt. Materialen worden zichtbaar gelaten en de open planindeling laat ruimte voor multifunctionaliteit, aanpassingen ten opzichte van evoluerende noden en speelt met elementen van afscheiding en privacy.⁶⁶ Van Driessche en Hagen realiseerden beiden een architecturale sculptuur, op maat gemaakt van hun gezinsnoden.

Terwijl Van Driessche koos voor een ruw, eerlijk gebruik van baksteen, kozen architecten als **Ivan Van Mossevelde** en **Juliaan Lampens** vaak voor beton, eventueel in combinatie met baksteen. Opvallende gelijkenissen met constanten in Van Mossevelde's werk zijn de vloeiende ruimtewerking, de aandacht voor circulatie en binnenstraten (de woning als metafoor voor een stad), het spel met open- en geslotenheid, de aandacht voor privacy en de integratie (of afsluiting) ten opzichte van de omgeving. Wel creëerde Van Mossevelde een scherpe scheiding in de afwerking van het interieur. Hij realiseerde immers de essentie van het wonen door middel van gedematerialiseerde, witte binnenmuren. Lampens daarentegen liet net als Hagen de grens tussen binnen en buiten vervagen, en liet bijvoorbeeld betonsteen en ruw bekiste beton zichtbaar aanwezig in het interieur.

Binnen het Vlaamse monumentenlandschap toont Hagens architectenwoning behalve met het werk van Lampens en Van Driessche, waarschijnlijk het meest overeenkomsten met de eigen woning van architect **Marc Dessauvage** in Zedelgem (1972, 1978-1980). Ook Dessauvage streefde naar een eenheid tussen alle onderdelen van het ontwerp en de aanwezige natuurlijke omgeving. Het onbewerkte materiaal dat het interieur en exterieur bepaalt, versterkt de symbiose met het omliggende groen.⁶⁷ Het volume tekent zich duidelijk af ten opzichte van de natuur, maar verzoent eveneens natuur met cultuur.

Dessauvage koos in dit ontwerp voor een minder organische indeling door terug te grijpen naar het klassieke model van een Palladiaanse villa, dat ook in ontwerpen van Van Mossevelde terug te vinden is. Hoewel deze indeling getuigt van een grotere symmetrie, zijn er ook overeenkomsten met Hagens woning:

- de opbouw met zichtbare betonstenen;
- een geometrisch opgebouwd plan rondom een centraal trappenhuis;
- een open indeling zonder binnendeuren en met een groot ruimtelijk karakter;
- een afwisseling van en spel tussen robuuste massiviteit en transparantie via doorzichten en glaspartijen;
- het evenwicht tussen complexiteit en helderheid;
- een weloverwogen aandacht voor privacy en lichtinval;
- de aanwezigheid van hoekvensters die de interactie met de omgeving verhogen;
- het modulaire, geometrische systeem van het architectuurplan, dat een echo krijgt in de tuinaanleg;
- een grote gelijkwaardigheid van de ruimtes en de flexibiliteit van de invulling ervan.

⁶⁵ DUBOIS M. 1985: Van stad tot regio, van rijwoning tot villa, in: POULAIN N., DESEYN G., DUBOIS M., FREDERICQ-LILAR M., LALEMAN M.C., VAN CLEVEN J. en VAN TYGHEM F. (red.), *Gent & architectuur, trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, 123.

⁶⁶ Onroerend Erfgoed, Beschermingsdossier 4.001/44021/121.1, Architectenwoning Jos Van Driessche (DE HOUWER V. en VAN DEN BOSSCHE H. 2017).

⁶⁷ Onroerend Erfgoed, Beschermingsdossier DW002406, Architectenwoningen West-Vlaanderen (S.N. 2008).

Hagens architectenwoning vertoont zo ook duidelijke parallellen met Dessauvages ontwerpconcept van "het ordenen van materie en licht".⁶⁸

2.1.4. Hagens latere oeuvre en de samenwerking met Pierre Huyghebaert⁶⁹

De sterke onderbouwing van Hagens oeuvre, evenals het opvolgen van internationale ontwikkelingen en zijn vrijheid en kansen tot experiment, werden mogelijk gemaakt door het mecenaat van het lesgeven. Vanaf 1972 zou Hagen actief zijn als **docent** aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Gent. Dit docentschap bood hem financiële zekerheid en ruimte om op een ontwerp door te werken. Hagen zette sterk in op het doorgeven van zijn kennis via het onderwijs, net zoals Eric Balliu – die er vanaf 1968 les gaf – en Hagens latere associé Pierre Huyghebaert – docent tussen 1976 en 1986.⁷⁰ Hagen gaf heel diverse vakken, variërend van ontwerp tot theorie.

Hagen bleef werkzaam bij BARO tot in 1978. Nadien richtte hij het Architectuurbureau Hagen op, dat werkzaam bleef tot 1984. Behalve woningbouw, was hij ook actief op het vlak van renovatie, industriegebouwen en kantoorarchitectuur.⁷¹ In het architectuurparcours *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988* werden behalve zijn architectenwoning, ook twee ontwerpen uit die zelfstandige periode opgenomen. Dit betrof woningen in De Pinte (1978) en in Destelbergen (1982).⁷² In het kader van *Architectuur als Buur* ontving hij in 1988 de prijs van 'Architect van het jaar'.⁷³ Van 1984 tot 1989 was hij geassocieerd met **Pierre Huyghebaert** en realiseerden ze bijvoorbeeld sociale huisvesting. In 1989 gingen Hagen en Huyghebaert verder als **Atelier 4**, samen met vennoten Mita De Baere en Peter Van Driessche.

Het is interessant om te zien hoe Hagen in die periode onder invloed van de toenmalige ontwikkelingen en context evolueerde tot nieuwe concepten, vormen en materialen. Zo beseftte hij dat een huis vaak slechts voldoet voor één generatie, wegens gebreken op technologisch vlak die sowieso optreden na verloop van tijd. **Woning Van Hoorebeke in De Pinte** ontstond vanuit die optiek en resulteerde in een constructie die makkelijk op te bouwen was. De lichte huid en materialen zorgden er bovendien voor dat het pand terug 'onopgemerkt kon verdwijnen' en vervangen worden door nieuwbouw, wederom aangepast aan de toenmalige context. Dit bewustzijn ging gepaard met het streven naar een snel, goedkoop en droog bouwproces.

Woning Schutte in Wetteren (1986-87) vertoont gelijkaardige karakteristieken. Het pand werd opgericht op de kelderstructuur van een vervallen woning die op deze plaats aanwezig was. Het was mogelijk om hierboven een woning te realiseren in een lichte houten draagstructuur, een aantal wanden ingevuld met cellenbeton en een dak met houten shingles.⁷⁴ Net als in de architectenwoning in Sint-Amandsberg koos Hagen er hier – samen met Pierre Huyghebaert en Stefaan Ardui – voor om de woning heel sterk te oriënteren op de omliggende zichten en de tuin. Het overkragend schilddak werd ontdebeld, zodat de omlopende vensterpartijen een uitzicht boden op de Schelde en de omgeving. Vormelijk incorporeerde het ontwerp invloeden uit Amerika en Japan.⁷⁵ De opdrachtgevers verkozen sfeer, licht en ruimte, wat aanleiding gaf tot een aangepaste, open planindeling.

⁶⁸ Onroerend Erfgoed, Beschermingsdossier DW002406, Architectenwoningen West-Vlaanderen (S.N. 2008).

⁶⁹ Dit overzicht kon worden opgebouwd op basis van een gesprek met Louis Hagen en de documentatie die hij aanleverde. Bron: Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018); Privéarchief Louis Hagen, Informatiebrochure van Atelier 4.

⁷⁰ NEVEJANS A., VAN IMPE E. en VAN DE VOORDE S. 2013: *Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Gent (1751-)* [online], http://www.odis.be/lnk/OR_5864 (geraadpleegd op 17 oktober 2018).

⁷¹ BOSSCHEM J. en VIAENE P. (red.) 2001: *1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*, Gent, 166.

⁷² S.N. 1988: *Panorama. Vrijstaande woningen*, in: DE KOONING M. (red.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent, 150, 156.

⁷³ BOSSCHEM J. en VIAENE P. (red.) 2001: *1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*, Gent, 166.

⁷⁴ VERLINDEN A. en LAGAE J. (red.) 1993: *Architectuur in de provincie. Realisaties in Oost-Vlaanderen 1963-1993*, Gent, 158.

⁷⁵ S.N. s.d.: *099.86 JSW Woning Schutte* [online], <https://atelier4.be/wp-content/uploads/2016/01/042-JSW1-klein.pdf> (geraadpleegd op 10 oktober 2018).

In **Woning De Ridder te Schoten** zette Hagen dit experiment verder en creëerde hij zelfs een fictieve historiek. Aangezien in deze parkomgeving – in tegenstelling tot in Wetteren – geen restant was van een vroeger gebouw, realiseerde hij zelf een ruïne. Hierop sloot het nieuwe ontwerp aan en zo kon hij het bestaan van het nieuwe gebouw wettigen. Ook hier zocht Hagen naar een gepaste architectuur ten opzichte van het natuurlijke, organische kader van het park. Dit gaf aanleiding tot een lichte, opgewekte constructie, die doet denken aan koloniale architectuur, en een zuiver, bijna cerebraal karakter heeft. De lichte bouw liet een efficiënte constructie toe, waarbij eerst het dak op poten tot stand kwam en vervolgens de rest eronder kon worden gebouwd in het droge. Hij schuwde de moderne, industriële materialen niet.

Eén van belangrijkste realisaties uit het latere oeuvre van Hagen is zijn tweede **architectenwoning**, die hij realiseerde in **Lovendegem** (Waalken nummer 5) circa 1995. Dit ontwerp kan beschouwd worden als een belangrijk moment van synthese van de latere fase van zijn oeuvre. De randvoorwaarden van het perceel, namelijk een grootschalig lot gelegen in een kasteeltuin, leunen aan bij sommige van de voorgaande ontwerpen. Net als bij Woningen Schutte en De Ridder koos Hagen voor een woning die ondergeschikt is aan de natuur en die dankzij de lichte constructie makkelijk afgebroken kan worden. De ligging van de woning in de groene omgeving stond garant voor een maximale privacy en liet toe de woning rondom volledig met glas uit te werken. Hagen integreerde ook bestaande elementen van de site in het ontwerp, zoals een bestaande tuinmuur en een rivier. Dit ontwerp paste zich in binnen een toenemende aandacht voor ecologie en het streven naar een minimale voetafdruk in het gebruik van hoog thermisch glas en elektrische vloerverwarming.⁷⁶ In de latere fase van zijn oeuvre slaagde Hagen erin om het vormelijke gebaar van zijn vroege oeuvre te overstijgen. Dit leidde tot een gelaagd ontwerp, representatief voor de toenmalige technologische ontwikkelingen op het vlak van structuren en materialen. Deze lieten hem toe om ten volle tot de essentie te gaan. En misschien sluit dit wel aan bij wat Johan Baele stelde in 1993: *“Grote figuren verteren eerst de cultuur en maken dan hun eigen gebaar. Ik zeg niet dat ik dat kan, maar ik durf zeggen dat ik daar naar best vermogen werk van maak – letterlijk ook, door veel te lezen, door onderzoek en publicaties, door lesgeven en bouwen. Ofwel ben je bewust bezig, ofwel ben je niet bezig. En doorheen dat alles is er het paradoxale voordeel van ouder te worden. Want iedere nieuwe dag hou ik meer van het eenvoudige, van het weglaten van het overbodige.”*⁷⁷

Bij deze ontwerpen valt het op dat Hagen vaak moest omgaan met een contrast tussen het ontwerp en het uitgestrekte, natuurlijke karakter van de omliggende omgeving. Toch lukte het Hagen ook om een stedelijke context naar zijn hand te zetten en het ontwerp hier specifiek op af te stemmen. Dit was het geval in een recenter project, namelijk een **hoekhuis in Antwerpen** (Berchem, circa 2004), waar er belangrijke randvoorwaarden waren. De woning moest aangepast zijn aan het leven in de stad, maar toch ook voldoende buitengebied voorzien. Hagen toonde in dit ontwerp aan dat het leven in de stad niet moest onderdoen voor het wonen in de rand. Integendeel, in de stad was er een betere sociale context en waren er eveneens veel mogelijkheden tot buitenruimte. Hij situeerde het leefgedeelte op de eerste verdieping, met aansluitend een terras, afgeschermd van de straat, en creëerde een sterk ruimtegevoel in het interieur. Deze elementen vertonen – ondanks het verschil qua vorm en context – ook opvallende gelijkenissen met de architectenwoning in Sint-Amandsberg. Hagen streefde ernaar de bewoonbaarheid van de woning te optimaliseren, door een liftkoker te voorzien en door het gedeelte met logeerkamers voor de (klein)kinderen afzonderlijk toegankelijk en aldus verhuurbaar te maken.

Behalve woningbouw realiseerde Hagen in de periode vanaf 1984 ook verschillende **industriële gebouwen**. Samen met Huyghebaert ontwierp hij de Beschermd Werkplaats

⁷⁶ Hagen benutte in veel woningen elektrische verwarming, onder meer vanuit hygiënische overwegingen.

⁷⁷ DE KEYZER L. 1993: Johan Baele. Architectuur in een sociaal raster, Demarche, A+ 120, 68.

Ryhove in Gent (1985-1986), die ook deel uitmaakte van het architectuurparcours *Architectuur als Buur*.⁷⁸ Een ander voorbeeld is het Incubatie- en Innovatiecentrum in Gent (1989-90), in opdracht van de Universiteit voor Technologie.⁷⁹ Hierin combineerde hij vormelijke verwijzingen naar het technische aspect van een machine, met referenties naar de zuilen van de Aula in de Voldersstraat in Gent. In de periode 1984-1991 realiseerde Atelier 4 in samenwerking met Groep Planning de Administratieve Hoofdzetel Samko Buro in Zele. Met het gebouw wilden ze eveneens het progressieve karakter van het bedrijf veruitwendigen in de architectuur.⁸⁰ Ze ontwierpen ook het Bedrijvencentrum Regio Gent vanaf 1988-1989.

Atelier 4 nam daarnaast deel aan grote wedstrijden en projecten. Eén daarvan was het ontwerp voor **serviceflats in Bassevelde**. Het ontwerp getuigt in sommige keuzes van overeenkomsten met zijn eerste architectenwoning. Zo werd er gekozen voor een interessante, dynamische ruimtewerking met interne straten en brede gangen, zichten tussen hoog en laag, vides, veel daglicht en goedkope, zichtbare materialen. Hij wilde vrolijkheid en openheid creëren, om gevoelens van eenzaamheid en afgeslotenheid tegen te gaan.

In 1984 werd het project WISH gelanceerd met als doel een herwaardering van sociale huisvesting, die zich op dat moment in een malaise bevond. Het 'sociale' aspect werd immers te vaak gereduceerd tot goedkoop, terwijl Hagen en Huyghebaert net de interactie en het gemeenschapsleven terug wilden stimuleren. Ze wonnen de wedstrijd die in dit kader werd georganiseerd in Kuurne en realiseerden daar de **Woongroep Ter Groenen Boomgaard** (1984-1989, SM Eigen Gift – Eigen Hulp). Het concept omvatte een aantal straatwanden met woningen, collectieve voorzieningen en een buurthuis. Er werd een bevolkingsmix geambieerd: aangepast wonen op de gelijkvloerse verdieping voor ouderen of personen met een handicap, en op de bovenverdieping jonge gezinnen. De bevolkingsmix zou interactie en behulpzaamheid tussen beide partijen stimuleren en zo effectief een gemeenschapskarakter tot gevolg hebben. Dit karakter werd versterkt door de aanwezige terrassen, straten en groenvoorzieningen, die contact stimuleerden. Ook autoverkeer werd zoveel mogelijk uit de wijk geweerd.

Hagen bleef verbonden aan Atelier 4 tot circa 2000. Nadien was hij werkzaam bij het **bureau BAS** met zijn tweede echtgenote Karina Lambert. Dit *Bureau voor Architectuur en Scenografie* was gevestigd in het wooncomplex Chamonix in Sint-Amandsberg bij Gent, een ontwerp van Hagen binnen Atelier 4 uit 1995.⁸¹ Ook dit ontwerp getuigde van Hagens aandacht voor context, namelijk door:

- het wonen via terrassen en daktuinen te oriënteren naar het groene binnengebied;
- de straatzijde een functionele invulling te geven en als geluidsbuffer te laten fungeren;
- de vormgeving te inspireren op de nabij gelegen haven en op maritieme architectuur.

Sinds enige tijd is Louis Hagen niet langer actief als architect en ook aan zijn carrière als docent kwam een einde in de vroege jaren 2000.

2.1.5. Architecturale waarde⁸²

De eigen woning van architect Louis Hagen (1974) vormt een synthese van de ontwerpprincipes die de vroegste fase van zijn oeuvre kenmerken. Dit oeuvre bouwde Hagen uit tussen 1970 en 1978, onder de vleugels van het Gentse, nationaal

⁷⁸ S.N. 1988: Panorama. Scholen, Culturele en Verzorgingsinstellingen, in: DE KOONING M. (red.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent, 72.

⁷⁹ Privéarchief Louis Hagen, Atelier 4, Louis Hagen, Architect, Beeldmateriaal van de meest kenmerkende realisaties 1987-1991.

⁸⁰ VERLINDEN A. en LAGAE J. (red.) 1993: *Architectuur in de provincie. Realisaties in Oost-Vlaanderen 1963-1993*, Gent, 122.

⁸¹ BOSSCHEM J. en VIAENE P. (red.) 2001: *1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*, Gent, 167.

⁸² De evaluatie van de erfgoedwaarde neemt selectiecriteria over die aan bod kwamen in de criterianota 'de eigen woning van architecten' (2007).

gerenommeerde en internationaal onderscheiden bureau BARO. Binnen het naoorlogse architectuurlandschap in Gent vormen de brutalistische realisaties van BARO een belangrijke, progressieve niche die zich onderscheidde van het doorsnee bouwen van dat moment. De architectenwoning van Louis Hagen sluit hierbij aan en getuigt van een hoge herkenbaarheid en representativiteit, zowel op vlak van het behoud van de materialiteit als van het originele concept.

Op het vlak van vorm streefde Hagen er in zijn eigen woning naar om te voldoen aan diverse randvoorwaarden, zoals bijvoorbeeld de afstemming op de specifieke context, met aandacht voor privacy, oriëntatie en perspectieven. Deze elementen hadden een impact op de ruimtewerking en de interne schikking, die beide getuigen van een spel met contrasten en doorzichten. Doorheen een ruimtelijk ontworpen woning met splitlevels creëerde Hagen via een centrale trappenstructuur een architecturale wandeling. Hierdoor ontstonden diverse sferen en soorten ruimtes. Het labyrintachtige karakter van de wandeling doorheen de woning liet ook een '*glijdende schaal van privacy*' toe. Dit kwam niet enkel tegemoet aan noden op het vlak van afscherming naar de buitenwereld, maar evenzeer aan vragen tot individuele privacy. Ook konden enkele ruimtes flexibel aangepast en ingevuld worden in overeenstemming met de evoluerende gezinsnoden.

De architectenwoning van Louis Hagen is representatief voor de typologie van de architectenwoning en de combinatie van werken en wonen. De ontvangstruimte en het architectuuratelier op de laagste niveaus illustreren dit. Hagen zette de typologie echter sterk naar zijn hand door geen ruimtelijke scheiding aan te brengen tussen de representatieve en persoonlijke vertrekken, en te spelen met open- en geslotenheid.

Ook de materialen en constructiemethode droegen bij tot de creatie van een optimaal woon- en werkklimaat. Het ruwe, zichtbare gebruik van betonsteen in het exterieur werd door Hagen radicaal doorgetrokken in het interieur en gecombineerd met plafonds in ruw bekiste beton. De materiaalkeuze is een vormelijk statement binnen de maatschappelijke ambities van Hagen om zich door middel van architectuur af te zetten tegen het materialisme en kapitalisme van de toenmalige maatschappij. Daarnaast biedt het onafgewerkte karakter ervan mogelijkheden tot persoonlijke inbreng en toe-eigening van de ruimtes door de bewoners.

Alle ontwerpkeuzes leidden tot een hoge ensemblewaarde, meer bepaald een onlosmakelijke verbinding tussen exterieur en interieur. Het gave ensemble bewaart zowel de leesbare materialen en constructie, de binnenindeling, afwerking en vaste inrichtingen in de keuken en badkamers. Het weloverwogen tuinontwerp van Christian Vermander (Buro voor Vrije Ruimten en Groenvoorziening, later Buro voor Vrije Ruimte) versterkte het geheel en integreerde de woning in de buitenaanleg. Het oorspronkelijke tuinontwerp nam de wens tot privacy en het spel met sferen en ruimtelijk afgebakende zones uit het interieur over. Zo bezit het volledige ontwerp een hoge sculpturale kwaliteit en vormt het een uniek en erg persoonlijk totaalwerk.

De architectenwoning is echter ook representatief voor ruimere nationale en internationale ontwikkelingen in de architectuur van de late jaren 1960 en jaren 1970. Hagen en zijn collega's zagen – in navolging van het revolutiejaar 1968 – in architectuur mogelijkheden om een maatschappelijk manifest te realiseren. Dit kon aangepast worden aan de noden van het gezinsleven, en nam afstand van traditionele plattegronden en woningtypes.

Zo leunt ze zowel in de vormelijke als conceptuele keuzes nauw aan bij het Nederlandse structuralisme van Aldo Van Eyck en Herman Hertzberger, en de ontwerpprincipes van Louis Kahn. Illustratief hiervoor zijn de aandacht voor de menselijke schaal en de persoonlijke inbreng van gebruikers en bewoners, gestimuleerd door de specifieke indeling en zichtbare materialen. De ontwerpen vormen een metafoor van een kleine stad, met aandacht voor binnenstraten, ruimtes voor ontmoeting, voor persoonlijke ontwikkeling en voor beschutting. De complexe, fragmentarische ruimtelijkheid van de ontwerpen

visualiseert de contrasten die de architect wil verzoenen. De opvallende ruimtelijk structurerende constructie breekt met traditionele conventies en legt de focus op het wonen zelf. Deze structuur laat bovendien flexibiliteit toe op het vlak van gebruik en invulling.

Hagens architectenwoning kwam ook tot stand op het moment dat het Gentse brutalisme een hoogtepunt beleefde. Het ontwerp vormt een visitekaartje en modelproject van de filosofie van BARO en van de ontwerpprincipes die Hagen zelf neerschreef. De open ruimtewerking en de zichtbare materialen vertonen parallellen met het naoorlogse brutalisme van Hagens collega's en vrienden bij BARO, Schaffrath en Raman, en tijdgenoten als Juliaan Lampens en Marc Dessauvage, en verwijzen eveneens naar principes uit het internationale modernisme.

2.2. Motivering van het type bescherming

Architectenwoning Louis Hagen wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

De architectenwoning getuigt van een grote ensemblewaarde door het karakter van het ontwerp als een totaalkunstwerk. Architect Hagen ontwierp het exterieur en interieur in een opvallende samenhang, versterkt door de hierop afgestemde buitenaanleg.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De bescherming omvat zowel het exterieur en interieur van de architectenwoning, als de buitenaanleg die specifiek op de woning is afgestemd, voor zover bewaard. Het in 2008 toegevoegde dakvolume en de buitentrap die deze ontsluit maken geen deel uit van de erfgoedelementen. Het zijn reversibele ingrepen, die momenteel de beeldwaarde van het oorspronkelijke bouwvolume verstoren.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat. Er bevinden zich geen beschermingen in de dichte nabijheid van de architectenwoning.

Architectenwoning Louis Hagen is opgenomen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed als erfgoedobject onder ID 306467.

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Het perceel is volgens het Gewestplan gelegen in woongebied.

De architectenwoning ligt in het Gewestelijk RUP 'Afbakening grootstedelijk gebied Gent', dat goedgekeurd werd op 16 december 2005.

Het perceel valt onder het BPA SA-5 Nijverheidskaai, goedgekeurd op 9 juni 1995. Hierin wordt het grotendeels aangeduid als 'zone voor open bebouwing', terwijl het noordelijke deel van het perceel dienst doet als 'zone voor koeren en tuinen'.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Privéarchief Louis Hagen, ontwerpplannen, conceptnota en fotomateriaal eigen woning; ongepubliceerde tekst over zijn ontwerpprincipes; informatiebrochure van Atelier 4; overzicht met beeldmateriaal van de meest kenmerkende realisaties van Atelier 4 1987-1991.

Stadsarchief Gent, Bouwaanvragen particuliere woningen, G12, 1974 SA 052 en 2007/60118.

BEKAERT G. A. en STRAUVEN F. 1971: *Bouwen in België 1945-1970*, Brussel.

BOSSCHEM J. en VIAENE P. (red.) 2001: *1751-2001, 250 jaar architecten van de Academie Gent*, Gent.

DE KEYZER L. 1993: Johan Baele. Architectuur in een sociaal raster, Demarche, A+ 120, 66-72.

DE KOONING M. (red.), *Architectuur als Buur. Panorama van Gent en omstreken 1968-1988*, Gent.

DE VLETTER M. 2004: *De kritiese jaren zeventig; The Critical Seventies. Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982; Architecture and Urban Planning in the Netherlands 1968-1982*, Rotterdam.

DUBOIS M. 1985: Van stad tot regio, van rijwoning tot villa, in: POULAIN N., DESEYN G., DUBOIS M., FREDERICQ-LILAR M., LALEMAN M.C., VAN CLEVEN J. en VAN TYGHEM F. (red.), *Gent & architectuur, trots, schande en herwaardering in een overzicht*, Brugge, 109-126.

KDK A. 1971: Woningen in het Gentse, *Baksteen* 3, 1-5.

KRIES M., EISENBRAND J. en VON MOOS S. (red.) 2012: *Louis Kahn – the power of architecture*, Weil am Rhein.

POULAIN N. 2003: BARO, in: VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 139.

S.N. 1974: Dossier Internationale prijs voor architectuur 1974 Eternit, A+ 8, 17-43.

VAN DEN HEUVEL W.J. 1992: *Structuralisme in de Nederlandse architectuur*, Rotterdam.

VERLINDEN A. en LAGAE J. (red.) 1993: *Architectuur in de provincie. Realisaties in Oost-Vlaanderen 1963-1993*, Gent.

Informatie verkregen van architect Louis Hagen (8 november 2018).

Mondelinge informatie verkregen van architect Louis Hagen (5 oktober 2018).

Mondelinge informatie verkregen van de eigenaars (6 maart 2018).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. De fotobijlage bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend fotomateriaal dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.

5.3. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archieffoto's, bouwplannen, kadastrermutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.

5.4. Criterianota